

11. Соловйов О.В. Застосування практики Страсбурзького Суду як джерела права в Україні: деякі проблемні аспекти / О.В. Соловйов // *Право України*. – 2010. – № 10. – С. 207–214.
12. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 22 січня 2015 року у справі № 826/17587/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42444834>.
13. Ухвала Львівського апеляційного адміністративного суду від 6 березня 2014 року у справі № 876/1507/14 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37646692>.
14. Соловйов О.В. Антидискримінаційне законодавство України у сфері здійснення деяких економічних прав і свобод (до постановки проблеми) / О.В. Соловйов // *Право України*. – 2015. – № 2. – С. 197–204.
15. Ухвала Апеляційного суду Вінницької області від 22 липня 2014 року в справі № 134/718/14-ц [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39899914>.
16. Рішення Борзнянського районного суду Чернігівської області від 22 січня 2015 року в справі № 730/1275/2014-ц [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42472938>.
17. Ухвала Апеляційного суду міста Києва від 18 грудня 2014 року в справі № 22-ц/796/15315/2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41975267>.
18. Ухвала Київського апеляційного адміністративного суду від 20 листопада 2014 року в справі № 826/9399/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41477647>.
19. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 22 серпня 2014 року у справі № 826/8454/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40301472>.

ЧЕБОТАРЬОВ С. С.,

здобувач кафедри права Європейського
Союзу та порівняльного правознавства
(*Національний університету
«Одеська юридична академія»*)

УДК 340.11:165.742

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ГУМАНІЗМУ В ПРАВІ

Стаття присвячена висвітленню концептуальних засад реалізації принципу гуманізму в праві. При цьому акцентується увага на тому, що, досліджуючи гуманізм саме як принцип права, необхідно розглянути питання методологічного характеру. У цьому контексті потрібно визначити поняття «принцип права» й уточнити, чи відповідає гуманізм у праві ознакам саме його принципу, слід визначити зміст принципу гуманізму, його реалізацію в праві та правовій політиці, а також форми закріплення цього принципу. Підкреслено, що необхідно простежити особливості змісту принципу гуманізму в різних правових культурах із метою визначення розуміння гуманізму цими культурами, що, зокрема, дозволить окреслити зміст і форми реалізації принципу гуманізму, які можливі в праві й правовій політиці України.

Ключові слова: *концептуальні засади, принципи права, принцип гуманізму, реалізація принципу гуманізму.*

Стаття посвячена освітленню концептуальних основ реалізації принципу гуманізму в праві. При цьому акцентується увага на тому, що, досліджуючи гуманізм саме як принцип права, необхідно розглянути питання методологічного характеру. В даному контексті вимагається визначення поняття «принцип права» і уточнення, чи відповідає гуманізм у праві ознакам саме його принципу. По-друге, слід визначити зміст принципу гуманізму, що підлягає реалізації в праві та правовій політиці, а також форми закріплення цього принципу. Підкреслено, що необхідно відстежити особливості змісту принципу гуманізму в різних правових культурах з метою визначення розуміння гуманізму цими культурами, що, зокрема, дозволить окреслити зміст та форми реалізації принципу гуманізму, що можливі в праві та правовій політиці України.

Ключевые слова: *концептуальні основи, принципи права, принцип гуманізму, реалізація принципу гуманізму.*

The article is devoted to the coverage of the conceptual foundations of the principle of humanism in law. This focuses attention on the fact that when the humanism is exploring as a principle of law, it is necessary to consider a methodological question. In this context requires a definition of the "principle of law" and clarification, does the humanism correspond to the features of its principle, should determine the content of the principle of humanism, its implementation in law and legal policy and consolidation form of this principle. It was stressed that it is necessary to trace the characteristics of the principle of humanism in different legal cultures in order to determine the understanding of humanism in these cultures, which, in particular, allow to outline the content and forms of implementation of the principle of humanism, which are possible in law and legal policy of Ukraine.

Key words: *conceptual framework, principles of law, principle of humanism, implementation of the principle of humanism.*

Вступ. Досліджуючи гуманізм саме як принцип права, необхідно розглянути питання методологічного характеру. По-перше, потребує визначення поняття «принцип права», а також встановлення, чи відповідає гуманізм у праві ознакам саме його принципу. По-друге, слід визначити зміст принципу гуманізму, що підлягає реалізації в праві та правовій політиці, а також форми закріплення цього принципу. По-третє, необхідно відстежити особливості змісту принципу гуманізму в різних правових культурах із метою визначення розуміння гуманізму цими культурами, що, зокрема, дозволить окреслити зміст та форми реалізації принципу гуманізму, що можливі в праві та правовій політиці України.

У юридичній літературі проблемі гуманізму приділялося досить багато уваги. Гуманізм як принцип права отримав загальнотеоретичну розробку в працях А.М. Колодія, М.В. Костицького, М.О. Момот, Т.В. Панфілової, С.П. Погребняка та інших науковців.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є вивчення концептуальних засад реалізації принципу гуманізму в праві.

Результати дослідження. Категорія «принцип права» є достатньо поширеною в правовій думці, міжнародному праві та законодавстві окремих держав. У загальному вигляді під терміном «принцип права» розуміють керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин. При цьому зазначається, що значення принципів права полягає в тому, що вони в стислому вигляді концентровано відображають найсуттєвіші риси права [1, с. 92].

Концептуальні засади слід розглядати радше як історичну категорію, що відображає результат тривалого розвитку права як елемента людської культури, цінності ідеологічного порядку. У них інтегрується підвальний процес закономірностей розвитку й функціонування суспільних відносин, проходячи свій розвиток за ланцюжком: ідеї (погляди суспільства та його індивідів

на бажане й належне) – правові ідеї (наукові абстракції, досягнуті за допомогою правових встановлень) – правові принципи (правові ідеї, у тому або іншому ступені реалізовані в правовій матерії, але без текстуального виразу – ненормативні узагальнення) – основні засади (узагальнення нормативні, що об'єктивуються в матерії позитивного права) [2, с. 16]. Отже, засади права відображуються переважно в ідеальній людській свідомості. Із цього приводу А.М. Колодій писав, що до принципів права належать такі відправні ідеї його існування, які відображають найважливіші закономірності й підвалини цього типу держави й права та є однопорядковими із сутністю права [3, с. 22]. Відповідно, принцип права слід розглядати як конкретний прояв засад та основоположних ідей права, тобто принципи є формою вираження засади права. З урахуванням того, що ідеї права та принципи права співвідносяться як зміст і форма, цілком допустимо визначити принципи права через поняття ідеї. З огляду на принципи права слід визначати як такі відправні ідеї його буття, що виражають найважливіші закономірності цього типу правового устрою, є однопорядковими із сутністю права й становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю та загальною значимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови й зміцнення певного суспільного ладу [3, с. 23].

Виходячи з наведеного, принципи права слід охарактеризувати як вираження його найбільш важливих засад, що прямо або непрямо фіксуються у вигляді правових норм (норм-принципів), є стабільними системотворчими та регулюючими нормами, які застосовуються в правотворчій, правозастосовній та правоохоронній діяльності.

Проблематика гуманізму саме як правового принципу була докладно розроблена у вітчизняній літературі ще в радянський період, що правда гуманізм тоді розглядався не стільки як загальноправовий принцип, скільки як принцип кримінального права. Так, на думку В.Е. Квашиса, принцип гуманізму полягає в людинолюбстві до всіх членів суспільства [4, с. 38]. В.Д. Попков вказував, що принцип гуманізму в праві є вираженням у правових формах визнання вищою цінністю людини, стимулювання дійсно людських відносин між індивідами [5, с. 9]. У наведених визначеннях явно проступає подвійна природа гуманізму як принципу права. З одного боку, він забезпечує затвердження та захист людських прав та людської гідності, з іншого – вимагає усунення правовими засобами тих негативних факторів, що загрожують зазначеним цінностям. Інакше кажучи, реалізація принципу гуманізму вимагає від держави не тільки закріплення прав і свобод людини в нормативно-правових актах, але й встановлення справедливого покарання, що матиме примусово-виховальну дію стосовно поведінки осіб, чії дії суперечать принципу гуманізму. Як зазначає із цього приводу С.П. Пепеляєв, «правовий гуманізм є принципом сучасної юриспруденції, пов'язаним із системою державного примусу та спрямованим на встановлення справедливого співвідношення волевиявлення особи та її відповідальності за свої вчинки перед суспільством, а також гармонії» [6, с. 164]. Таким чином, принцип гуманізму в праві практично реалізується через два основних аспекти: 1. затвердження гуманістичних засад права; 2. захист гуманістичних засад права. Цей висновок перекликається з положеннями Документу Копенгагенської наради Конференції з людського виміру ОБСЄ, відповідно до п. 2 якого права держава означає не просто формальну законність, яка забезпечує регулярність і послідовність у досягненні та підтримці демократичного порядку, але й справедливість, засновану на визнанні та повному прийнятті вищої цінності – людської особистості [7]. Адже задля забезпечення прав та свобод людини, тобто дотримання принципу гуманізму, саме державою встановлюється ефективний механізм гарантій прав і свобод людини.

Законність і правопорядок встановлюються лише там, де є справедливі, легітимні та гуманні закони. Невідповідність законів нормам соціальної справедливості й потребам суспільства призводить до їх невиконання, зростанню правового нігілізму. Стабільного стану правопорядку, законності та соціальної справедливості можна досягти тільки в умовах практичної реалізації принципу гуманізму в правовій системі держави. Відносини державної влади та суспільства, керуючих і керованих повинні ґрунтуватися на досягненні згоди, легітимності. Гуманна держава – це держава, у якій враховуються інтереси більшості народу й переслідується мета народного блага, соціальної справедливості [8, с. 43]. Саме на гуманізмі

як світогляді (повазі до людей, до людської гідності, турботі про благо людей) має ґрунтуватися сучасна держава та її закони. Передумовою створення гуманної держави є створення суспільства високої моральності, народовладдя та соціальної справедливості.

Визначившись із тим, що гуманізм слід розглядати саме як принцип права, необхідно з'ясувати зміст цього принципу та визначити конкретні форми, у яких виявляється цей зміст.

Слід погодитись із С.П. Погребняком, на думку якого зміст принципу гуманізму становить затвердження людської гідності [9, с. 139–140]. Такий підхід твердо усталений у праві та походить ще з кантівського вчення про моральну автономію особи, де гідність та цінність людини полягає в здатності людини до морального самовизначення, тому кожен має поважати автономію іншого. І. Кантом зазначав: «Автономія» – це природне повноваження людини як особистості, яка формується, а визнання цього повноваження примусовою владою є справжнім, строгим правом [10, с. 85]. Права в точному значенні слова не має там, де відсутня попередня довіра до можливості кожної людини стати розвинутим, багатомірним господарем для себе самого. Іншими словами, справжнє право має місце лише там, де кожній людині кредитується гідність особи («формула автономії» категоричного імперативу І. Канта). Ніхто не повинен розглядатися як інструмент для якихось цілей («формула персональності» категоричного імперативу І. Канта). Як писав цей великий філософ, «правління батьківське, при якому піддані, ніби неповнолітні, не в стані розрізнити, що для них дійсно корисно чи шкідливо <...> є величезним деспотизмом (таким устроєм, при якому знищується всяка свобода підданих, що не мають у такому випадку жодних прав)» [11, с. 79]. Таким чином, першооснова людської гідності полягає у визнанні здатності особи до самостійного морального вибору відповідно до власних внутрішніх переконань (морального імперативу).

Саме гідність людини розглядається як керівний гуманістичний концепт сучасного права розвинутих демократичних країн [12, с. 18]. Це простежується і в міжнародних документах із захисту прав людини, які проголошують, що «визнання гідності, притаманної всім членам людської родини та рівних і невідчужуваних прав є основою свободи, справедливості та загального миру» [13; 14]. Людська гідність займає перше місце в ієрархії правових цінностей. Отже, змістом правового гуманізму як світоглядного принципу юриспруденції є законодавчий захист прав людини як вищої соціальної цінності і створення умов для її особистісного самовияву, становлення справедливої міри співвідношення між її свободою й недоторканністю, обов'язком і відповідальністю за дії щодо самої себе як людини й суспільства в цілому.

Зрештою, ідея про гідність через моральну автономію особи як основний зміст гуманізму в праві знаходить своє місце і в Конституції України, відповідно до ст. 3 якої людина, її життя, здоров'я, честь та гідність, недоторканість та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Тенденція до посилення в сучасному праві гуманістичної складової викликана визнанням особливого значення ідеї гідності особи, через яку знаходять свій шлях у право й інші стандарти прав людини, у тому числі, свобода, рівність, справедливість [15, с. 33–42].

Накопичений досвід правотворчості дозволяє впевнено стверджувати, що оптимальною формою втілення та захисту гідності особистості та захисту її індивідуальності є інститут невідчужуваних прав людини. Саме завдяки ньому в праві реалізується принцип гідності людини, що перетворює індивідів з об'єктів впливу на активно діючих суб'єктів. Не випадково й те, що більшість конституцій держав, у тому числі і Конституція України, містять норми про те, що держава бере свій початок у колективній волі людей та знаходить виправдання своєму існуванню в тій мірі, у якій вона задовольняє існуючі потреби людей. Гуманізм знаходить своє формальне закріплення в міжнародно визнаних та закріплених на конституційному рівні правах, що дозволяють реалізовувати інтереси осіб у матеріальній та духовій сферах. При цьому кожний різновид прав та свобод людини є гуманістичним за своїм ідейним підґрунтям.

Реалізація принципу гуманізму в правотворчості передбачає спрямованість створюваного правового акта на забезпечення та захист прав і свобод особистості, максимально повне задоволення її духовних та матеріальних потреб. Людина поміщується в центр законодавчої діяльності, оскільки саме поняття правової держави передбачає гарантії реалізації прав люди-

ни в плані їхнього захисту від порушень із боку діючого владного апарату та встановлюють, що утвердження прав людини є однією з основних цілей існування держави [16, с. 290].

А.М. Колодій та А.Ю. Олейник справедливо відзначають, що держава зі всіма своїми владними органами повинна стати головним гарантом забезпечення прав, свобод та обов'язків людей. Водночас воно саме підлягає реформуванню таким чином, щоб побудова правової держави розпочиналася із забезпечення цих прав, свобод та обов'язків, адже вони є складовими принципу гуманізму [17, с. 208].

Визнаючи гуманізм основоположним принципом права, слід брати до уваги те, що не завжди закріплення будь-яких принципів говорить про їхню реалізацію на практиці [18, с. 28–29]. У зв'язку із цим цікавою є ідея А.К. Черненко про потребу перевірки вектору правотворчості в цілому на предмет того, чи спрямований цей вектор на захист основних прав людини та її гідності [19, с. 75].

Однак не можна не погодитись й із думкою О.О. Валькова про те, що саме суспільство повинно бути зацікавленим у побудові правової та демократичної держави, оскільки права держава та права людини невіддільні один від одного. Правова держава – це насамперед гарантія реалізації основних прав людини, захист їх від порушень із боку апарату державної влади, а самі права людини – це гуманістичний, людський вимір правової державності, одна з головних цілей її існування. Не випадково сам принцип гуманізму, який полягає в закріпленні правових відносин між суспільством, державою та людиною, між людьми на основі людинолюбства, поваги гідності особистості, створення всіх умов, необхідних для нормального існування та розвитку особистості, прийнято відносити до числа розвиваючих першочергових принципів справедливості й свободи [20, с. 8], етичних засад.

Визнаючи універсальну цінність принципу гуманізму, слід брати до уваги й те, що як явище культурного життя гуманізм у кожній конкретній країні має свої особливості прояву, способи реалізації, конкретно-історичний зміст. При цьому гуманізм є показником цивілізованості людини та суспільства, пронизує всі сфери життєдіяльності людини, має універсальний характер як загальнолюдська цінність.

На сьогодні ніхто у світі прямо не заперечує універсальності цінності гуманізму, підґрунтям чого є усвідомлення єдності людського роду. Водночас існують розбіжності в розумінні конкретного змісту та форм закріплення принципу гуманізму в праві. Слід визнати існування культурного релятивізму в тлумаченні та розумінні прав людини, різну ієрархію цінностей у цій сфері, прийняту в різних суспільствах. Наприклад, захист прав дитини є гуманістичною засадою права та частиною принципу гуманізму будь-якого суспільства, проте змістовне наповнення цієї ціннісної категорії суттєво відрізняється в різних культурах [21, с. 122–125].

Висновки. Таким чином, концептуальні засади реалізації принципу гуманізму в праві вказують на те, що гуманізм – це одна з фундаментальних характеристик суспільного буття та свідомості, суть якої полягає у відношенні до людини як до найвищої цінності. Він проявляється в альтруїзмі, прагненні сіяти добро, милосердя, співчуття, прагнення допомогти оточуючим. Провідні вітчизняні вчені відзначають, що Україна повинна більш швидко йти шляхом розвитку суспільства, у якому гуманістичні ідеали повинні займати домінуюче місце в системі людських орієнтирів, а принципи гуманізму, людяності, поваги до особистості та її гідності стануть безумовними імперативами, нормами як офіційної політики, так і повсякденного життя.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Українська Енциклопедія, 1999– . – Т. 2. – 1999. – 744 с.
2. Комиссарова Е.Г. Принципы в праве и основные начала гражданского законодательства : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.3 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Е.Г. Комиссарова. – Екатеринбург, 2002. – 303 с.
3. Колодій А.М. Принципи права України / А.М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.

4. Квашиш В.Е. Гуманизм советского уголовного права / В.Е. Квашиш. – М. : Юридическая литература, 1969. – 150 с.
5. Попков В.Д. Гуманизм советского права / В.Д. Попков. – М. : Юридическая литература, 1972. – 196 с.
6. Пепеляев С.П. Європейський правовий гуманізм як чинник реформування кримінально-процесуального права України : дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.12 «Філософія права» / С.П. Пепеляев. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2005. – 182 с.
7. Документ Копенгагенского совещания Конференции по человеческому измерению СБСЕ от 29 июля 1990 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_082.
8. Иванников И.А. Государственная власть и справедливость в России: пути модернизации государства и права : [монография] / И.А. Иванников. – Ростов-на-Дону : Издательство Южного федерального университета, 2009 – 121 с.
9. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : [монографія] / С.П. Погребняк. – Х. : Право. – 240 с.
10. Кант И. Основы метафизики нравственности / И. Кант // Кант И. Критика практического / И. Кант. – СПб., 1995. – С. 85.
11. Кант И. О поговорке «Может быть, это и верно в теории, но не годится для практики» / И. Кант // Кант И. Сочинения : в 6 т. / И. Кант. – М. : Мысль, 1965– . – Т. 4. – Ч. 2. – 1965. – С. 79.
12. Государственное право Германии : в 2 т. / сокр. пер. нем. семитом. изд. – М. : Ин-т государства и права РАН, 1994– . – Т. 1. – 1994. – 311 с.
13. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
14. Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
15. Погребняк С.П. Воплощение принципа гуманизма в праве / С.П. Погребняк // Вестник Академии правовых наук Украины. – 2007. – № 1. – С. 33–42.
16. Общетеоретическая юриспруденция : [учебник] / под.ред. Ю.Н. Оборотова. – О. : Фенікс, 2011. – 436 с.
17. Колодий А.М. Права человека и гражданина в Украине : [учеб пособие] / А.М. Колодий, А.Ю. Олейник. – М. : Одиссей, 2003 – 336 с.
18. Кудрявцев В.Н. Выступление па «круглом столе» по проблеме «Закон в переходный период: опыт современной России» / В.Н. Кудрявцев // Государство и право. – 1995. – № 10. – С. 28–34.
19. Черненко А.К. Гуманизация законодательства как функция современной правовой системы / А.К. Черненко // Гуманитарные науки в Сибири. – 2008. – № 1. – С. 75–77.
20. Вальков А.А. Отечественные мыслители о соотношении цели и средств политической деятельности / А.А. Вальков // Проблемы политической науки в послании президента федеральному собранию : материалы «Круглого стола», проведенного на кафедре политологии БашГУ 25 декабря 2008 г. – Уфа : РИОБашГУ, 2008. – С. 6–14.
21. Крестовська Н.М. Дитинство як правова цінність / Н.М. Крестовська // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – О. : Юрид. лит., 2008. – Вип. 40. – С. 122–125.

